

Б Ө Г Ү Н — Т И И Л Е Л Е Г Е Х Ү Н Ү

А Г Р Е С С И Л Е Р Г Е Б О Т Т У Г К Е З Е М Ч Е

1945 чылдын май тозу кизи төрөлгөнүн төөгүзүчө реакцияны болгаш политика талаа-биле мугулай чоруктун кара күштерин угаан-сарымдык болгаш депшилеген тилдөөнүн байралаы бооп кирген. Фашизм биле демиселди кол аар үүргенин бодунуң өктөнгө чүктөп эрттирген совет улус шак ол ачырдар чыгарып кадыр-дошкун сегиржип алдышкына болган бүтүлө нарын эскериникилерни эки билдир. Улуг падымдык кижилерге Ада-чурттуң Улуг дайынынң болушунунары чүктө төөгүтүчү үе-чадалары эвес, харын база оларынң буттарынын хууда амьдыралын үе-чадалары болган. Гитлержи Германияны ашкан совет улустун болгаш оң маадырлар армиянын тилдөөгөнин чырыктымдыг хүнү-биле холбашкан бүтүлө чүдүлөргө угаан-сартыша камыны биле кадагалаттынын арткан. Мен 1945 чылдын майынң хүнерин Чехословакияга, оң найысылдамы — Австрияга эрттирер база Волганың Полтава чедир аар-берге оруктар эткен бистин фронтунуң дайынчылары «үшүк рейхтиң» бурап дүшкөнгө дайынчылар мезгели амы-дузма чехослав улус-биле калы канчаар улуктун аар турганынын херечия болуурун таварышкан мен. Совет шериглерин колонтарлары, чада шериглиг чүк машиналары, танкылар, бронетранспортерлер, артиллерия кайгамчык улуг хоорайны улуг дегем кудукчулары-биле чоруп турган. Ол агымдын үе-үдеде доктап турду чораман: хостакты дайынчыларын өөрүшкүдүгү улуктун үнгер чураткычылар кудукчулары шыгарып доктап турган. Херөөжерин болгаш уруг-дарыг тайкыларга, чүк машиналарын үнүгөп келгеш, бистин солдаттарымысты куспапкан, оларнын оруктарынчы чакы чектерини олкуп тургулаан чүе...

Тилдөөгө бистин орууусу улук болгаш шаптарымын берге болган. Чуртту камгалала белеткевиз, ылангы шериглерин дайынчы белен чорукче чоругу өйүндө кирбешти дайынын баштайгы үезинде алаң хөй чедимче чок чоруктарга чедирген. Гитлержиер Москвага шуут-ла чымыр чедип келген, революциянык төрүтүгөн чери — Ленинградты блокададан хайра чок дөрбө-биле бүзөөлө куржапкан, Севастопольду, Одессаны, Киевни, Минскни дайын эжектелген турган... Эжектелгелерин аг-шериглери Донку болгаш Волганың эриктелгелери, Топ Кавказын сынарлыга, эң байла кубан шөлдери, индустриалдык Донбаска чедө берген турган. Дайын амырап, бодум соругуа чедип аптыр деп болуп турган.

Иңчала-даа совет улус соругу оскунмаан, бистин чөптүгү херөөвисти амыс тилдөөгөнин оң бүзүрлөү тендик дивизион. Ленинчи тукка сорук кирген, коммунистерин маадырдыг партиязына удуртурган совет улус бодунуң хоорайлары болгаш суурлары дөш хыйжы турдуктан, төрөк черин бязым бүртүп турдугу чүктүдү-биле камгалан турган. Москва чанынга болгаш Волгага, Курск чанынга болгаш Белгородка, Днепрге болгаш Дунайга, Белорусияга болгаш Прибалтикага болган кайгамчык улук тулушкунунарга дайынчы чыла шаптырган, оң соонда бистин Төрөк чурттувисти үндүр откадыкан.

Бодуну интернационалдык хулаа-генин күтүспешан. Совет Армия Европанын фашизмге куладырган чуртарынын черинге чөк берген. Кайгамчык улук тулушкунунарга СССР-нин Чесектиг Күштери Бухарести, Софияны, Белградны, Варшаваны, Будапешти хостаан. Фашисти Германиянын дүжүк бергенини соонда боо-чөспөң ажуртүвөсейиң

А. ЕРЁМЕНКО, Совет Эвилелиниң Маршалы

турган гитлержилерин Чехословакияга эң сөөлүгү бодулгелиншикини удурлаанышкынын чок кылдырган, иңчангаш хосталганын туру Праганың кырынга кижикип үнгөн. Вермахтын кол күштерин Чөөк фронтта чыла шапкан чорук гитлержи даргалдан Францияны, Люксембургту, Бельгияны, Голландияны, Данияны, Норвегияны, Грецияны болгаш Албанияны хосталырын, Италияны болгаш Финляндияны дайында үнерин болгаш оларнын удустарын национал катап тургустунгазын баш бурунгаар шийттирлээн.

Чөптүгү херек дөш бодунуң демиселде социалистиг күрүө чааскаан эвес турган. Оңу антигитлержи коалицияны удустары болгаш армиялары, а о ышкым, — ылангы Югославияга, Польшага, Францияга, Албанияга, Грецияга, Италияга оңа белик куудурушкунга чөктөн турган Удураанышкынын шийтөөшкөни дөктөөн. Дайынын сөөлү үе-чаданында гитлержи шериглерге удур тулушкунунарга Румынияны болгаш Болгарианың армиялары кирген. Фашистиг докчураалдыг дөштин турганын аар-берге байдалдарында бодунуң улусунуң хосталганы дөш Германияны бодулгелери патриоттары тулуш турган. Чөптүгү херек дөш демиселдерин муруну одурттарынга кала-даа марксисциленичи партиалар чоруп турган.

Кадим-дошкун гитлержи аээрегели чыла шапарынның буняын херөөвө бугу улустарын кирген салымшыкын совет кижилер бедни-биле үселен турар. Иңчанымже фашизмни ажып тилдөөрн чедип алырны бистин күрүөнүң бодунуң оң армиянын шийтирели ролун ам көш бичелдин куудуларынын оралдырлар бис шыныгы харынчы берип турар бис. Барын чүктүгү реалсымдык бодулгелери төөгүдүгү фактыларын хайдып итүгөлдө турары бидилгир болгай. Америк генерал Уокер Каттышкан Штаттарын чыгыс чорукту бодунуң ала артиллерия-биле Волга тулушкуну иш-ле хуи иштинде «тилдөө каашты» шылар чүе деп чөкчөк чаа мактангын турган. Пентагонун оң төлөөлөгөчи бодунуң мактангышкыны-биле амгы агресцилериниң хөлдүн чызырын оралдык деп чөв бидилгир-дир.

Төгүтүң хажымчыларынын олут бодаларын саннар болгаш фактылар чүдөн-даа артык буруу шак турар. Германияны болгаш оң чалакчарын оң-оң коршустарга саннаттын турган беш армияларын Волганың улаанышкынынга хөлдөп турган болгаш олар шуштуну ала бистин Чесектиг Күштеринде чыла шаптырганнар. 1941 чылдан 1944 чылга чедир англи-америкаларнын дайындажып тулуш турган фронттарга фашистиг Германияны кургаг чер шериглериниң нияти составын чүе бирден алы чөдүр хуузу турган болгай.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга чедип алынган тилдөөгө бола бүтүлө хөй национал совет улустун дайынчы болгаш куш-ажымчы кужынышкынын күнүндө болган. Коммунистиг партия-биле бүзүлбөс чангыс энтиг бооп холбашкан фронтта дайынчылар, тылда ажылычын, колхозчулар болгаш интеллигенция төөгүдү маадыр чорукту кылганнар. Олар дегелей империализминн согушкун күжүң — гитлерди фашизмни ууткааннар.

СССР-ге улуг дайынга фашистиг араатаннар бистин чуртувуста социалистиг тургузуну чок кылар, совет улусту куладын алар соругтаны салганнар. Гитлержи планнарны канчаар дооузуганы бугу дегелей бидилгир болгай. Иңчалажак герман империализмин чыла шапкамын соонда ол сес чыл эрте берген амгы үеде бестин дегелейге терилдөөлө

гы дайынын бодулгезин дөш демисел турган кара чангыс социалистиг чурт бооп келген бидилгир. Иңчанымже иңчаарда социализминн күштери империализминн күштеринде кошка турган. Оң журунда агресцилерин ол үеде ымычтырбай туруп шыдаттырмай барган болгай.

Дайын сөөлүндеги үеде ангы-ангы социал тургузулук күрүнелерин тайбын кожа-хөлбө догунаашкынын политикамын ботандарымынга чаа үе-чада эгелден. Кизи төрөлгөнгө үштүн бир кезин социализминн орунда кирген. дегелейни социалистиг системаны тургузунгаш болгаш быжыга берген. Совет Эвилели күчүлүг күрүө болу берген; ол дегелейни эртем-техниктиг депшилегенин бажында чоруп, экономика болгаш шериг талаа-биле кайгымчы улук күчүлүг бооп турар. Совет улус тургузукту тайбын ажымды чорудуп турар; ол СЭКП-нин ХХII съездинин шийтирелерин аммыралга ботандырып, коммунизмин материал-техниктиг баазаын тургузуп турар. Совет Эвилелиниң болгаш улус демократия чурттарынык чедикшигеринин салдары-биле империализминн колонтардыг системаны бурап дүжүп турар. Дегелей кырында күштерин дөшөктүр байдалы социализмге ажыгып кылдыр эскерилген амгы үеде дегелей дайынын шуут чалай чок чорук чок апарган.

Бүтүлө депшилеген кизи төрөлгөнгө депшилеген даянган Совет Эвилелиниң мерген угаанын политикамын азымында дайын сөөлүнде чылдарда дайынын азын хөй улук чөрдөзөлерин бодулгезин баар аралык болган. Ленинчи даштыкы политикамын шыныгы болгаш күштүгүн эң төдө херечия болза АКШ-тың агресци бөктөрүн тургусканы кары кризисин таарыштыр шийтирлөөн, дегелейни термодролуг дайынын бодулгезин баар аралык болганы-дыр.

«Дөрнө» деп итали солунуң директорун айтырганына харым лагашына, И. С. Крушев миыча дөш: «Кариб далайнык районуна кризисни ууткаан чорук, улустар аралык харымлаарыга чаа те-вешини айымчы-биле кыжымчыг «сөөк дайын» улустар аралык магрыдааларын чугалажымчылар баары-биле шийтирлөөн эр-тилде болу деп улук идегелерин кизи төрөлгөнгө шынап-ла төртүтүндүгүн. Ол идегелерин шыныгыттырмай турары караданчгыдыр».

Бистин партиямыс болгаш оң Ленинчи Топ Комитети серемчилдеп күштедирерин, дегелейге тургустунган байдалы угааныр уелеп көрөөнчө совет кижилерини кийгы туртарынын журу-даа ында. Империализминн араатаныг мөчүрүшкү дугайын СЭКП тургалуу сагыдырып турар. Империализм ам-даа күштүгү, оң агресци чорук ам-даа чаажымкан. Дайынын чалаар арга чок чорук чок, иңчанымже СССР-де, социализминн лагеринче империалистиг халааашкынын кыжымын баар бооп турар. Иңчангаш бис чурттуң камгаланы аралыкын үтүгүчү быжыгала, тилдөөгелерин алары-биле бүртөктөргөн бистин Чесектиг Күштеринин дайынчы чорун сайыртайгыжылар уугура таварышкан бис.

Империалисттер шак муңу сактып алынар: социализм чурттарынга улус агресци болгаш таварыгала Совет Эвилелиниң болгаш улус демократиянын чурттарынын кезекчи чыла-хымыс чөптөс хире илди булу чөк кырыла чок. Бир эвес империалисттер термодролуг дайынын өсүдүп кээрлер болза, олар боттарынга өлүмүң шийтед дөктөөлө оң-биле эл салырлар. Идыг дайында капитализминн чыла чөк өлүмү бодулгезин чанымчы согушкуну лөг болду. Салгы-хаттык кыи кишилер бодур — ол кизи шуурган-когурума үедө өлү!

Б ы ж ы г н а й ы р а л

Бөгүн бүгү совет улус болгаш дегелейниң депшилеген бугу кижилери фашизмни ажып тилдөөнүн чырыктымдыг хүнү улуг өөрүшкү-биле байырап демдегеш турар.

Европага чик тилдөөгөлөр чедип апкаш, алаа бажы элттенген

Тыва Республика бодунун бугу бар арталары-биле Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайынынга кирип, алаа дузалажырын бодунун дөрт хулаагезин кылдыршып биллип турган. Тыва араатар дайынынн идыктыг хулаагезин деп санап турган.

Тыва Республика бодунун бугу бар арталары-биле Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайынынга кирип, алаа дузалажырын бодунун дөрт хулаагезин кылдыршып биллип турган. Тыва араатар дайынынн идыктыг хулаагезин деп санап турган.

баштайгы хүнеринде эгелеш-ле Кызыл Армияга дузалап, хөй сактунчүгү белектерин, аш-хөрөңгилерин, дайынчы аытары болгаш өске-даа малдарны чыып чорудуп турганнар.

Хөй националдыг совет улус-биле, оң алдардык Чесектиг Күштериниң кады, хол-холундан тутчуп алгаш, фашизмге удур дайынчы фронтунунарга тыва оолдар, кыстар база тулчуп турганнар. Тыва Арат Республиканык эки-турачыларын дайынчылар — аытыг шеригтер, танкистер, дык хөй маадырлыг, эрес-дидин чоруктарын кылдып, фа-

Германияны ажып тилдөөринге төлөптиг салымшыкын кийргеннер.

Ада-чурттуң Улуг дайынынн фронтунуң азынчаа турган үезинде тыва эки-турачылар совет улус-биле, Кызыл Армиянын офицерлери, дайынчылары-биле амы-дузмашкы эң чок харылаалыг турганнар. Ол бажыг найырал дайын төнгөн сөөлүндө, амгы үеде-даа үгүлчүлөшшөш. Тыва эки-турачыларын дыка хөйү боттарынык өнүктүрүндө, дайынчы аштериндег чыгыг найыралчы чагааларны, а фронтта маадырлыг-биле өлген дайынчыларын өг-бүзениң ишти-ашаанын, адазынын, огулуну дайынчы өштеринде чагааларны апарган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга чораш, тулушкунуң үезинде маадырлыг-биле өлгөн улук лейтенант Сат Бүрзекейниң фронтта кады дайындажып чораш эки И. Т. Кузнецовтуң Бүрзекейниң кадыг Долзатамга чоруктан чагазын бис бөгүн мооң адаанда допчулап пардадык.

«Экин, эргим хүндүлүк Бүрзекей Долзатам! Бо 1963 чыл-биле силернин амыр менидерин аытыр, байыр чедирбешан, амыдырал чуртталганырга аас-качканын, наң надык болурунлары күзөзүн чөшчөзөп көрүңер.

Мен 1944 чылда Тывага келгеш, эки-турачыларын эрес-маадырлыг чорумтарының дугайын тыва улусуна чугалап берип чорган болгай мен. Силер-ниң ашаанар Сат Сура-сович Бүрзекей ыңчан каргыштыг дайын-биле чымг демиселге эң эрес маадырлыг тулчуп, бодунуң үлегер-чимзо-биле дайынчыларны сорук кийрип турган.

Сат Бүрзекейниң кылганы элден хөй маадырлыг чоруктары мен эки билер мен. Иңчаарга тыва эки-турачыларын маадырлыг чорумтарынык дугайында ном бижирип менээ дааскан чүе. Мен ону улуг өөрүшкү-биле хүлүсп алган мен. Мээн бижирип амылымны нол маадырны Сат Бүрзекей болур. Мен Бүрзекейниң дайынчы амыл-хөрсөн эки билер болумза-даа, оң тайбың үеде амыдырал чуртталганын, чүңү күлөп, чүү чүөгө көнчүгү ынан чоразын эки билес болгай мен. Иңчангаш бо талазы-биле мөңзө улук дузадан чедирип, менче чагаалардан бижип турарынары дилеп тур мен. Ылангы оң шериг хөптиг чорук мөңзө оңа чугула болуп турар... Бо бөгүн менче дүрген бижип, амыл-амыдырларны менче бижип турарынары диледим...

И. Т. КУЗНЕЦОВ, СССР, Ровно хоорай.

Ийти дайынга удур демиселге төртүтүнгөн быжыг найырал тайбың амыдыралдын бо мага-лыг хүнеринде улам-на ханылап, калбарып турар-дыр.

ЧУРУКТА: Ада-чурттуң Улуг дайынынга тыва эки-турачылар-биле кады киржип чораш, маадырлыг-биле өлгөн гвардейки улук лейтенант Сат Бүрзекей.

Совет Эвилелиниң Маадыры

Украинаның 2-ги фронтунуң командандал черинде Умань хоорайн менем-фашистиг эжектелгелден хостарынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Умань хоорайн менем-фашистиг эжектелгелден хостарынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет болгаш тыва разведчиктерге хуи ыналандыр удурлаанычыл чыла шаптырганнар. Дайынын 20 бомбардировщиктерин болгаш 4 шүүргөкчи самолёттарын бүрүн чүмү-биле үе кирип эжелеп алганнар. Аэродрому хосташ турда, механик-чолоачы Чүргүй-оол өлүм чок эрес чорун көргөскөн.

Дайынын аэродромун хосташынын планын баш бурунгаар белекеш кады турган. № 25 танк полкымын 4 танкыларын хоорайге разведка берип чорударынын даалгасы берилген. Оларын аралында Тыва Аратын Реширениң эки-турачыны биче лейтенант Хомушчу Чүргүй-оол Намгайович бодунуң танкымын-биле база кирген. Ол дайынчы даалганы белик бөзүлгө-биле тагырагал хулаап алган. Экипажтын составы: механик-чолоачы Чүргүй-оол (тыва), танк командирин улук лейтенант Шапкин (орус), радист Воробьев (орус), өзк кожукчуу Колбас (украин).

Эртенкиң 4 шак. Дайынчы даалганы күссөдир шак келген. Разведканың соругуна: 1. Дайынчы аэродромун холга алыр. 2. Муруну Буг хөптүн кээрүлүг хосташына, ону камгалар. 3. Орук-эңи ажылар.

Разведчик танкалар 10 км черин эртип, хоорайны дүвүлдөп кирбешан, фашист эжектелгелерин докчуларынга өлүмүң харынчы берип кирипкен. Механик-чолоачы Чүргүй-оол эки-турачы хоорайнын чөөн талазында чаа булап кирген дөрдөн-на дайынчы аэродромун хосташ-халааш-кыи биле кирип келген. Аэродромун камгалакчылары гитлержи «ногайлар» дүжүп бөзирин баш бурунгаар күзөзөвөнөр. Чанымчы сегиржи алымшын эгелээн. Совет бол

ПЕДАГОГИКА

Татарияның школалары болгаш бистин сорулгаларывыс

ПРАКТИКА ДУЗАЛААН

ЧОККА чаа Казань хоорайга школаларның бистин мергежилин болгаш бот-тымгырлар сайырдырларга тураскааткан Бүгү-Россияның өртем-практиктик педагогик конференциясы өрткен. Аңаа школаларның болгаш улус өөредилгенин тюзелгелери 1670 кижини киришкен. Бистин республикада мынар 5 кижини чоран.

Казаньны, Каргалынның, Самеевтин школаларның элеккеги салналарын уламчылаан Альтейтскийде, Бугульмада, Чистополяда база Казаньда 45 школаларның 458 башкыларын 1000 хире уруктарыга конференцияны кирежирилген өөрүшүмү. Бугульмада өөредилгени бот-тымгырлар турар заваттарның пестеринге, телевидение болгаш кино экраны дамчыртыр органнсазын кичээлери улут сонугарга-биле көргүзүшкен.

Конференцияның белеткели эки болган. Аңаа чугаалашкан хой-хой айтырылган педагогика эртемнинин хөгжүдүзгенин улут ийгени беришаан, школаны эзе тургузууларын үезинде урок эртеринеринин системаны теория база практика талазы-биле байдыл турар. Татарияның башкы мастерлеринин дуржулгазы бистин башкыларымыска улут ажымт.

Тываның байлалыңга таарыштыр Татарияның үезгер-чижектеринен моңаа алаана практиктик хемчеглерин дидими-биле, бот-тымгырлар чокка кууслери ажымт деп болган турар бис.

Эге өөредилгениң айтырылгалары татар школаларга чедипкиниң шипт-прелетинин турар. Оң чажыды — эге класстар башкыларын бирги класстан эгелеш шын томуялап, олара хун бору дузулап турарында. Бис 1963—64 өөредилге чымында бирги класстарга өөренир 5100 өөреникчилерни илдепкелиг, ак-сеткилдег, педагогика талазы-биле мергежилдег, башкыларынның чаа методикасын эки билер, уругларын билгилерге илдепкелиг, бот-тымгырлар хандыдып шыдаар башкыларга хууларын бис. Ындыг башкылар бирги класстан эгелеш өрткү класка чедир өөреникчилеринге быжыг, ханы билгилерни берип шыдаар. Оң уткумы мындагы: бирээде, 1—4 класстарга

ий чылчыларын шуут чайлааларымыстың аргазын бээр. Ийде, эге класстарга кымык ажыл болза өөреникчилеринң 5—8 класстарга баргыш, билгилерге илдепкелиг, бот-тымгырлар улам көдүрер.

Маңаа хамаарыштыр уруктарның моңаа алаана ужу-дузазын, хевирлерин, кезектерин тодаралып болур. Татарияның мурнакы башкылары Кунявский, Куратов, Чернышевский, Баскакович, Кравцович, Аургаалиев, Мухометшин, Галиевич болгаш өскелериниң да уруктары эң-не солуу, өөреникчи бурзу бичи-даа анаа олурубас. Бистин мурнакы башкыларымыс антер Богатова, Еришван, Аязза, Соколова, Селина, Дожуай, Лубошников болгаш өскелер-даа өөреникчилерин болгаш ажал-чорудулгалар, билгилерге илдепкелиг база бот-тымгырлар дээш дидими-биле, чүткүлүг ажылдап турарлар.

Татарияда республика, хоорай база район аайы-биле мурнак дуржулгалың школалар, а школада — мурнак дуржулгалың класстар хой-биле органнсазын турарлар. Оларнын чаа-чаа дуржулгалың интерелдин турары магалыңган. Эскээр чугаалаарга, олар — школаларның школалы, класстарның тук туудукузу бооп турар. Моңаа-биле чергелештир, бистин Кызылдың башкы институту болгаш башкылар билин бедилер институт Кызылдың № 2 школын, школа-интернаты, Сарыг-Сеп, Шокан, Шагаан-Арыг, Чаллаан школалар мурнакы дуржулгалың бот-тымгырлар талазы-биле шуут бот-тымгырлар турары чепес. Татарияны школаларының үезгериниң быныгы кемчиги бот-тымгырлар чугулаа болуу: мурнакы дуржулга школаларга оң кол хуулаагы болур — школаларының билгилерге чүткүлүгү база бот-тымгырлар сайырдырларын дидими, чаа бир өске теманы бээр. Чижээлээрге, бир школага эстиктер кижизидилге, өскезинге — школада база класстан дашкаар ажал, үшкүзүңге — интернаттарга өөредилге-кижизидилгелиг ажал болгак өске-даа темаларны чокку 3—4 чылдар дургузууга педагогика, совет дидактиканың негелезин ёзугар

ажылдап кууслерин турарын чедип алдыр ужурут бис.

УЛУС өөредилгениң сайырдылыгына чаа школаларның теория болгаш практика талазы-биле ажылын хой-нитичи эгелешкилер улут ажымт. Бистин министерствонун улус өөредилге талазы-биле чөвүленинде политехниктик болгаш бугурулу өөредилгениң комиссиясы болгаш эге школаларының комиссиясы бар. Чоокку үеде министерствонун, Кызыл хоорай болгаш районун улус өөредилге кидистеринин хой-нитичи 160 хире инспекторларын, 140 хире хой-нитичи методистерин школалар коллективтери боттарының шырак билдинг башкыларының аргазынан депширер, а бис оларны башкылар болгаш практиктик ажылды органнсазын бар. Школаларны демократ-чылар хемчеглерин база чугаалажып коруп турар бис. Өөредилге чымы төнери-биле эзэн каш школаларга директорларын чажыт бадылаашкының сонгудалары өртөр. Бу хире чедир чүгө Кызылдың № 1 школаның директоруна П. В. Маркеев сонугулан, ол багай эвес ажылдап турар.

Район бурзуңге школа директорларын чөвүлени турар. Оң дургузу эң-не дуржулгалыг болгаш илдепкелиг директор болур.

Устүнде айткан хой-нитичи эгелешкилеринин кол сорулгалары: өөреникчилеринин билгилерге чүткүлүгү, бот-тымгырлар сайырдырларын, методиктиг каттыжымышкыларын ажылдап дузулаар, мурнакы башкыларын дуржулгаларын пропагандалаар болгаш көргүзүг-солучукур уруктарын школа бурзуңге органнсазын.

Эң байлак болгаш техниканың өөлүгү чедипкинери-биле деритингиз физика, электротехника, химия, биологияны класстары черенениң кабинеттери уругларын илдепкелиг, бот-тымгырлар сайырдырларга канчаар-даа аажок улут ролду ойнап турарын Татарияга көргү бис. Бистин республикадан ымы кабинеттерни тывары берге, кабинеттерин негелдеш чедир таарыштыр кылары, оларның деригезин

доозары, аңаа башкылаашкыны теория болгаш практика талазы-биле белик депшеге өрттерин чедип алдыр чүгө школа директорларынның херээ эвес. Ол дээрге чырыкчалар билин бедилер институтун, башкы институтун болгаш улус өөредилгениң хоорай, район кидистеринин база-ла чугула херээ болур. Бирээде, кабинеттерини хамаан чок көрүүн соокалар, оларны тургузууга хамаарылгалыг кижилерин өөредип, ийде, ажа-моңгуну кабинеттер дериңгеге шуут угулалар, үште, оларын чон ажылап турган. И чылдың школа бурзуңге бы чымын оода бир дуржулга-көргүзүлгү өөредилге кабинетини маңаа-ла тургузар. Ол соруга-биле министрствон сөөлүгү үеде 50 муң ашканын чүгө И чыл школаларыга кабинеттер тургузуп, деригезин бээр. Ам соруга болза, кайы школага, кандыг кабинет тургузулар тодараткан, аңаа эки башкыларын томуялаар болур.

Татарияның школаларында школа директору, өөредилге эрлекчеки, партия организациязының секретары болгаш мектеп аргаларында улус өөредилгениң этиуазына, магалыңгыла чок, партияның школа талазы-биле шугумун ылар билер болгаш ботталарып шыдаар башкыларын тургускаан.

Чаа өөредилге чымынга чедир 20 ажыг школаларга директорларын сонгудаларын чажыт бадылаашкыны биле корудар бис. Школаларын удуруткулурларын анык, илдепкелиг, идеология талазы-биле быжыг билгилер аныктын турар. Оң-биле кады директорларын, өөредилге эрлекчилерин база партия эге организация секретарларын доктаама өөредип, мурнакы дуржулга ханы сагынтыр болгаш дидими-биле илдеп, таралып шыдаарына кижизидилге чырыдышкы министрствонун, оң хоорай база район кидистеринин хуулаагы болур.

Өөредилге чымынны ушкү улуду бидиртпей эрте берген. Ындыгы ушкү курсулар бистерге ол же кончү дүрген эркен шыкка сагындырган. Ол үе биске чаа дилээшкенин, дүвүрээниңгиз боддаларын болгаш өөрүшкүнү-даа айм бооп эрти.

Педагогика факультетинин ушкү курсчулары республиканың болгаш хоорайның школаларына педагогика эртерингерини оң. Уруглар кижизидилгезин башкынын хуула үезгери эң-не чугула болурун билди алган бис. Сөөч бугуле байдалыны он-он карактар, кичээлгилер көрүп турар. өөрүшкү азы эгенишкени-биле кичээлгил азы магалаан хевирин, чок-ла болза, кандыг-даа хамаарылга чокка... Ол бугу башкыны бодулдан хамаарып, уруглар сөзү-биле бир дөмөй сеткип, кады өөрүп турар болза, ол кайы хире аас-кежимти!

Мен Кызылдың № 7 школаның 3 «а» класынң практика эртерин, ушкү класстын башкысы А. Н.

Кочеева урукту канчаар эртерге ажа, класстын чурумун тудары, өөреникчи бурзуңгун онзагай байдаларын ханы билди алырынга бугу тала-биле дузулап келген. Мың эртерген уруктарымын Александр Николаев ханымы-биле анализдеп, чепестери бо-ла айты бээр. Ол биске эң-не уелели. Чүгө дээрге бугу кылган чымынын даарга каттава-ла болгай сен.

Липецк болгаш Ростов областарның башкыларынң урук эртерлер талазы-биле байлак дуржулгазын канчаар ажылаарын ычкан билдим. Институтка чедип алган билгилерини практикага ажылап кээрге, улам билдинтир, тода апардыр. Институтка өөренип тура чедир кичээлгил салбаан, кошкак билгилер школага доран-на билдинин көрдүр. Чижээ, номчулга уругун эртеринин методикасын кошкак билер болган. Баштайгы уруктарын солун эвес эртин турган. Александр Николаев ханымы сумелзени-биле методика номнарын хой номчуп, номчула

уруктарына эки белеткелиг, көртүзүк материалдарын ажылап келгенинң түңелинде уруктар эки эртин турар алгаран.

«Хой ораныг санитарий ийи ораныг санитария» деп темага сан кичээлин эртерген мен. Баштайгы тайылбырдан өөреникчилерин улут кезин чүнү-даа билди албаан болду. Маңаа бистин методист башкымыс В. А. Захаричева улут дузуны чезирген. База катал кончү кичээлгил тайылбырлааш, язым-бир мергежилдер чорутканын түңелинде уруглар чаа материалды эки билди алганар.

Практиканы эки эртеринерине улут кичээлгил салып, арга-сүмени берип келген Александр Николаев өөрүп четтиргенин илертепес аргам чок.

Бо педагогика мээң шилди алган мергежилни шын-дир дээрин база катал хандыр билдиргени дузулаан. Ам чүгө институтту доктааш, школада ажыдап үер өйну четтиргени манай тур мен. **И. КУДИНА.**

Турин 11 чыл школынын эге класстарынын башкысы Алексей Дургелович Аралчор—бистин республиканын арга-дуржулгазын, мурнакы башкыларын бидирин. Ол, башкы ачылдыга чээр бир чыл иштинде уахтал чок ажылдап келген. Бодуну ажал-чорөөгө белик түңелдерин чедип ап, педагогика эртемнинин байлак аргаларын шингээдип алырынга кызымаккай чөүрү дөш өш Аралчор РСФСР-нин школаларын алдардыг башкы деп хуулауг атты чедип алган.

Өөредилге-кижизидилгелер болгаш школаның хой-нитичи ажалдарына эки түңелдерни ол канчп чедип ап турары! Чүпүнү-даа мурунда, хуулап алган класстарының өөреникчилеринин түс-түс онзагай аажы-чачын, чачылдарын өөредилге чымын эгелешиле эки хынамчалыг билди ап турары болур. Чижээ, уругларын чамдызын өөренигени мергежилди болур. өскелери кичээлгил чок азы чурум чок болганын учурунда, өскелерин чымыл каап турар, а чамдыктарына өөредип турар чүдүдү катап-катап тайылбырлап бээр, ам эки шингээдип алдыр. Уругларын чымыл онзагай чачылдарын билдири, аңаа даванган, класстын ажал планын чогоадыр, класстан дашкаар ажал чорудары, ажа-иелер-биле ажалдары—башкынын ажалын дика нингидир, уругларын бир дөмөй, быжыг тура-орукту өөренирин чедип алыр даарын дуржулгазы башкы эки билер.

Бо өөредилге чымында Алексей Дургелович 2 болгаш 4 класстарда башкылап турар. Оң-биле кады, школанды болгаш Турин хоорайнын хой-нитичи ажалында ол илдепкелиг киржин турар. Эске өөрү башкылар-биле кады өш Аралчор «Кызыл тараачын» колхозтун сүт-баран ферманыга барып, ажа-иелер ортузуга бестедалары, тамдыгдарын кылып, «Школага дузулаарың Советиниң» ажылын удурутун турар.

Чурукта: РСФСР-нин школаларын алдардыг башкысы А. Д. Аралчор. А. НУГУРАК.

Турин 11 чыл школынын эге класстарынын башкысы Алексей Дургелович Аралчор—бистин республиканын арга-дуржулгазын, мурнакы башкыларын бидирин. Ол, башкы ачылдыга чээр бир чыл иштинде уахтал чок ажылдап келген. Бодуну ажал-чорөөгө белик түңелдерин чедип ап, педагогика эртемнинин байлак аргаларын шингээдип алырынга кызымаккай чөүрү дөш өш Аралчор РСФСР-нин школаларын алдардыг башкы деп хуулауг атты чедип алган.

Өөредилге-кижизидилгелер болгаш школаның хой-нитичи ажалдарына эки түңелдерни ол канчп чедип ап турары! Чүпүнү-даа мурунда, хуулап алган класстарының өөреникчилеринин түс-түс онзагай аажы-чачын, чачылдарын өөредилге чымын эгелешиле эки хынамчалыг билди ап турары болур. Чижээ, уругларын чамдызын өөренигени мергежилди болур. өскелери кичээлгил чок азы чурум чок болганын учурунда, өскелерин чымыл каап турар, а чамдыктарына өөредип турар чүдүдү катап-катап тайылбырлап бээр, ам эки шингээдип алдыр. Уругларын чымыл онзагай чачылдарын билдири, аңаа даванган, класстын ажал планын чогоадыр, класстан дашкаар ажал чорудары, ажа-иелер-биле ажалдары—башкынын ажалын дика нингидир, уругларын бир дөмөй, быжыг тура-орукту өөренирин чедип алыр даарын дуржулгазы башкы эки билер.

Бо өөредилге чымында Алексей Дургелович 2 болгаш 4 класстарда башкылап турар. Оң-биле кады, школанды болгаш Турин хоорайнын хой-нитичи ажалында ол илдепкелиг киржин турар. Эске өөрү башкылар-биле кады өш Аралчор «Кызыл тараачын» колхозтун сүт-баран ферманыга барып, ажа-иелер ортузуга бестедалары, тамдыгдарын кылып, «Школага дузулаарың Советиниң» ажылын удурутун турар.

Чурукта: РСФСР-нин школаларын алдардыг башкысы А. Д. Аралчор. А. НУГУРАК.

Чолаачы, башкы, агитатор

«УАЗ-450» деп маркалыг эмнедег машинасы «Торгалыг» колхозтун бот-оруга-чарылгалыг хойжу бригадаларында, фермаларга бо-ла маңап келген турар. Оң чолаачы—ортумак сынны, каттырымчан чорур анык эр, аарыг кижилерге эм чедирип эккелген, азы кым-бир кижини машинасына олурткаш, ону колхоз эмнедегичине чедирер дээш халкан болур. Эмнедегичин ындыг машиналыг апарганы—колхоз төвүнден 40—50 километр черлерде чурттап турар малчынарга дыка ажыктыг болган.

Малчынар демги чолаачыны «Ол чүгө чолаачы эвес, башкы-даа, агитатор-даа киж дээш кайл.» деп, магадап чугаалажып турарлар. Ийе, ол башкы кижин. Торгалыг 11 чыл школынын үстүкү класстарының машинаөденче башкысы.

Ол чолаачы хуулаагы колхоздун турар-даа болза, школада чаңыс-даа кичээлин үслеп, уруктарын солун болгаш шынарлыг эртерин турар. Ийе, ол агитатор кижин, баран черинге-ле малчынарга, ховунуң ажал-чачылдеринге беседалары, солун номчулгаларын кылып бээрин кады ултус. Оң солундардан болгаш номнардан ушта бижилин, чымыл, демдегелдер кылып турар турузуп алганы—«Бугу делегей байдалынын дугайында», «Чеди чыл планын куусеттинип турары», «Тываның көдээ ажыл-агыйы» болгаш өске-даа беседалары малчынарга, тараажыларга сонуннарчы болуп турар.

Чолаачы, башкы, агитатор кымла ол? Буур районнуң «Торгалыг» суурнуң чурттакчысы Саюан Тан-оол-бур. С. БУРБУ.

Коммунисттик кижизидилге дугайында

«Коммунисттик кижизидилгениң үнденинерин» өөренип болгун бистин Чааты 8 чыл школында өөредилге чымын эгелешиле органнсазын турар. Ук болгун хымыларынң педагогик дугайында боддаларын, оларнын түс-түс ажылдарын болгаш совет педагогика эртемнинин хөгжүдүзгенин, оң бөгүнгү мурнакы методларын башкылар танышканар.

Теория кырында өөренип эртен айтырылгаларымысты башкылаашкыны болгаш класстан дашкаар кижизидилге ажалдарына канчаар ботталдыр келгенин бистиң түңел кичээлге чугаалашкан бис. Ол шынык кырында уругуңга, ажа-иелер ортузуңга педагогика талазын чорудар лекция, беседаларын чайгы, күүкү үелерге таарыштыр кылдып утангышкынын чорутуу экил дээрин база-ла сумелешкен бис.

Бөлүмүнү удуруткучу башкы М. Ч. Ону түс-түс башкыларын бидирин дугайын база чедер, четпес чүүлдерин ол кичээлге айтыпшаан, үк бөлүмүнү башкыларга ужу-дузулап болганын демдегелди. Башкылар: С. Юма, В. Кара-оол, А. Базыр-Сады, З. Арапчаа, Т. Нурсат болгаш өскелер-даа быжыг билдинин көргүскенер. Устүнде

Чуулаашкан бис. Ол шынык кырында уругуңга, ажа-иелер ортузуңга педагогика талазын чорудар лекция, беседаларын чайгы, күүкү үелерге таарыштыр кылдып утангышкынын чорутуу экил дээрин база-ла сумелешкен бис.

Бөлүмүнү удуруткучу башкы М. Ч. Ону түс-түс башкыларын бидирин дугайын база чедер, четпес чүүлдерин ол кичээлге айтыпшаан, үк бөлүмүнү башкыларга ужу-дузулап болганын демдегелди. Башкылар: С. Юма, В. Кара-оол, А. Базыр-Сады, З. Арапчаа, Т. Нурсат болгаш өскелер-даа быжыг билдинин көргүскенер. Устүнде

Б. БОЛДУР-ООЛ,
Тыва АССР-инң Чырыдышкыны министр.

БИСТЕ КЫЛДЫНЫП ТУРАР АЖЫЛДАР

Тора-Хем 11 чыл школынын башкысы — немец дыл башкысы Н. С. Назимова, литература башкысы Л. Тимофеева, өөредилге эрлекчиси В. Тимофеев, математика башкысы Г. Золотухина база эге клас башкылары Л. Докувай, Л. Варочкина, Г. Селина, Терехова, Дороева, С. Достай боттарынын башкылап турар эртеринге өөреникчилерин быжыг болгаш белик билгилерин чедип алганар. Башкылар Дороева болгаш Золотухина удурутканы 10-гу класстары, Н. Назимова — 9 «б», О. Чыгырадалы — 6 «а» болгаш Л. Докувайны — 1 «б» класстары ушкү улудуа чүс хуу өөредилгелик болган.

Башкылаашкында чаа аргаларын ажылапшаан, олар өөредилге-кижизидилгелиг ажалдары улут кичээлгенин салып, алаңгы класстан дашкаар ажалдарын улут эртерин турарлар. 5—10 класстарга «Улут орус дылга ынакшы» деп кезже солун эркен. Аңаа 200 хире уруглар келген. Кезжеги литература башкылары Л. Тимофеева, В. Тимофеев, Л. Симекова болгаш өскелер-даа эки органнсазын.

Орус дылдын грамматиказын болгаш лексиказын (словарь составы) хөгжүдүзгенин дугайын В. Тимофеев допчулап чугаалаан. Орус дылд башкы эске, домал болган аңаа В. И. Лени, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Л. Толстой, М. Горький, М. Шолохов болгаш өске-даа алдардыг кижилерин, чогаалчыларын, бодакчыларын чогоадыр бижитингени ол чугаалаан. Орус дылды чүгө бистин чуртувуга эвес, харын бугу делегейде номчуп, өренип турар. В. В. Маяковскийн орус дыл дугайында шууду ол кезжеге бир өөреникчи номчаан.

Орус дыл дугайында кыска иллекелерин, уран-чечен боддаларын, кыска чечен сөстөрн кезжеги кирдикилерин чугулап турганар. Оң-биле кады орус дылды шын чугаалап өөренип чугулаа көргөнер. Орус дылга шын эвес чугаалаар, оң сөзү доман чедирер эвес ажылаар частырылгы таварылгалары олар тывыгыры-биле илереткенер.

Орус дылдын бижик демедектерин сазында чураш тууду алган эзэн каш өөреникчилер залга көстүп келгенер. Демедек бурзуң ап чоран өөреникчи «Мени өкчү өрен» деп өөреникчилерни кыйгырып, бижик демедектерин шын хергелээрин кыска чижектерин көргүскен. Ол уругларга солун болгаш ажыктыг болган.

Орус дыл кезжеги органнсазыг, хөгүлү эртен.

Башкы Л. К. Докувай «Ужулгелдин үзүшкени», «Бистин найырдалымы деп кезжегери 1-ги класстын өөреникчилерине олардын ал иелери-биле кады эртерген. Ол болза бо өөредилге чымында бистин чоруткан эки ажалдарымыстын бирээ бо.

Математика башкысы Галина Золотухина өөреникчилер-биле кижизидилгениң хой аяны ажалдарын чорудуп келген. Оң органнсазын математика кезжеги база эки өрткен. Анык башкы өөреникчи комсомолчуларның күнүндү өнүү. Ол, школаның комсомол комитетинин кижизидилгени-биле бо-ла сумелешкен, ажылдап турар.

Б. ШАНТАР-ООЛ.

БАШКЫНЫҢ СУМЕЗИ

Тыва дылды үзөн ажыг чыл дургузунда сайырдып, боддаларында кезегенин түңелди ол дыл ам байлак сөс куулардыг, быжыг грамматика тургузулду апарган. Оң бугу байлак болгаш бууду-тургузу чонун ажал-амдыралынын чорудулгазын, угаан-бодданын илерешкенин бис, домак кырынга чедипкинини-биле көргүзүп турар.

Педагогика эртемнинин чедишикинерине дангаш, Липецк, Ростов областарын база өске-даа черлерин башкыларынын мурнакы дуржулгаларын бодуну ажалынга чогоадыкчы бо-биле ажылап тургаш, тыва дылга уругларын хандыкчылар, тыва дылдын үнденинерин өөреникчилерге шингээттер, уругларын төрөөн чугаалып, оң-биле кады, бодал-сагыжын сайырдыр, дылдык байлак материалдарына даянып алгаш, уругларын коммунисттик ёзуга кижизидилгени бистин тыва дыл башкыларының бир кол сорулгалы болур.

Мичангаш төрөөн дылдыг болгаш билдинкинерин чедип алдыр аргаларын бирээки — тайылбырлыг билгиле болур.

Тайылбырлыг билгилени чорударга өөреникчилерин грамматика кылыг билин болгаш аас чугаазын сайырдыр, демедеклик сактып алышкынын бижылдар, сөс куулардырларын көвүдөй, дүртүнери быжыг шингээдип алырын

Аныяк башкының дуржулгазы

Башкынын ажылында бир кол чүдү — уруктарын чагаларыңгы, чачтыг азы эвес, солун болгаш билдиниң кылдыр эртерген болур. Ыныгы уруктун чедипкиниң талазы болза, көргүзүк материалдарын өөредип турар теме-биле шын хобаштыр ажылашкан база улус-биле хамаарып, Суг-Аксы 11 чыл школынын 2 «а» класынң башкысы Ооржак Лопсанова Кара-кыс класын азы-буру көргүзүк материалдарын ажылаарычче улут кичээлгени салып турар.

Ооржак Лопсановна класстын өөредилге-кижизидилгелиг ажалын улуду планын чогоадыр, түс-түс эртермен аайы-биле кол-кол темаларга хергелээр көргүзүк материалдары — чуруктарын, схемаларын, таблицаларын, номнардан болгаш солуннардан ушта бижилгелерин канчаар ажылаарын тодаралып алдыр. Чижээ, арифметика уруктарына санаң дөрт аргаларын уругларга эки билгилер дээш, чуруктары санааңкы таблицаларын, азы тыва болгаш орус дылга үжүктөрүн караштыр бижиктинин улут, биче хевирлерин саазып

га, картонкага боду кылып ап турар. Ынычана оң эртерин турар уруктары чачыг азы эвес, а бот-бота-ридан бир-де чаа, солун чүү-биле маламып турар. Ынчалза-даа өөреникчелер турар уруктан өске урукче быжыг харылзалаан.

Өөредилге чымын эгелешиле оң класстын чамдык өөреникчилери орус дылга эзэн кошкак турган. Өөрүнд чымыл каап турар ол өөреникчелерге кандыг арга-биле дузулаарын Ооржак Лопсановна баштайгы үеде эки билбей турган. «Оларга дузулаарынын аргалары-ла хой болгай, алдыр, мында кол аргазы черлек чүчү болура?», деп, ол ынчар болза, кошкак өөренип турар уруглар-биле чачыг чугаалажып, оларнын өөренип болур арга-мергежилни тодараткан. Оларга немелде кичээлдер эртерин, чамдык таварылгалар, бирги класска өөренигени каталгалары эң-не чугула деп ол шиптирлеп алган. Ынчалза-даа аңаа көргүзүк материалдарын урука ажылап турганы шыкш кылдыр ажылаарын Ооржак Лопсановна база-ла чугула

арга болур дээрин билген, Кошкак өөреникчилер-биле класстан дашкаар ажылда өөредилге чымын эгелешиле бээр ымыл учрум-биле чорудуп келген. Школанын арга-дуржулгазы башкылары эртерин Треничкин, Дадар-оол олар анык башкыга ол талазы-биле улут дузуны чедиргенер.

Ооржак Лопсановнанын уруктарына ажа-иелер бо-ла кээп олуржурлар. Оларнын сагыш-сеткили өөрүп турар чүү болза, башкынын тайылбырын билдинтир болгаш тодазын, маалыгы чуруктарын, таблицаларын ажаллап, оң-биле уругларын чачыг-сеткилин хайыкчыларын турары болур. Ажа-иелер Н. Озур, М. Эртин болгаш өскелер-даа башкынын ажылыга илдепкелиг дузулап турарлар.

Класстын өөредилге-кижизидилгелиг ажалын ажалдарын дээш оң ап чоруткан хой хемчеглеринин түңелинде, ийги улудуца 2-ги «а» класстын өөредилгенин 95 хуу турган болза, ушкү улудуца чүс хуу болган.

**О. ДАРЫМА,
Н. ЧЫРТАКПАН.**

Тайылбырлыг бижимел

болдулар, өөреникчилерин кичээлгил хаара тударына улут ужу-дузулган.

Бистин республикада чамык тыва дыл башкыларын тайылбырлыг билгилени чедипкинини-биле шын ажылап турарлар-даа, четче эвес чорудуп турарлар-даа бар, шуут билбес болганда, чорутпайн-даа турар башкылар бар. Ынчалза тыва дылды өөредилге тайылбырлыг билгилени чорудары чугула.

Тайылбырлыг билгилени өөстөрүн шын бижирине, түс-түс домктарын болгаш харылзалап чугааларын домктарын шын билгилерге чорудар.

Тайылбырлыг билгилеге хергелээр сөөлүгелерин өөстөрүн сазып ак керээл. Чижээ, бирги класка апрельде 50, майда 60, ийги класка — апрельде 75, майда 80, чедиг класка — апрельде 195, майда 220, сески класка — апрельде 245, майда 250. Клас өрткөн тузум, өөстөрүн саны көвүдөй өрар.

Тайылбырлыг билгилени чорудар аргалары өөренип эртен темага тааржыр сөөлүгелди диктант чымыдымындан ынык, азы өөренип эртен чогоаларында азы солуннардан шили

Совет-турция чугаалажышкыннарга хамаарыштыр

Аурун хемге суг шыгжамырын тудуун дугайында айтыргын талазы-биле совет-турция хошшак комиссияны хуралдары чоотка чаз Анкарага болуп эркен.

Аурун хемге суг шыгжамырын кады тудар чорук ийн турттарын кызгаар районнарын кезде ажил-агыын хөгжүдеринге ажыктыг чүтү-ду кайзынга-даа боор.

(СЭТА).

Ханойга найыралдың митингизи

ХАНОЙ. (СЭТА). Чоотка чаа Ханойнун 10 муз хире ажилчы чо-нары митингине чыгып келгенер.

Совет Эвелелинин ажилчы чо-нарынга ажилчы ангынын болгаш бугу вьетнам улустун иинг байырын болгаш ханы өөрүп четтиришикнин Вьетнамын профессорларынн федерациянын болгаш Вьетнам-совет найырал инитилели ВЦСПС-тин даргазы В. В. Гришинге баштаган совет профессивелдер төдөөлөргө алдар кылдыр органи-застан.

Ханойнун профессивел органи-зациянын секретары Чан Ань Лиен совет аалчыларга байыр чедирби-шаш, социализм тургузушкунунга акы-дугамын дууламчылы дээш, чүртү каттыштыр дээш, Вьетнам-нын улустарынын демселин деткиш турары дээш совет ажилчыны адгыга болгаш бугу совет улуска найыс-м-

ладын ажилчы чоноарынын, бугу вьетнам улустун ханы өөрүп четтиришикнин илергейлээш.

Совет Эвелелинин ажилчы чо-нарынга ажилчы ангынын болгаш бугу вьетнам улустун иинг байырын болгаш ханы өөрүп четтиришикнин Вьетнамын профессорларынн федерациянын ТБ-нын даргазы Хо-анг Куок Вьет ВДР-нин ажилчы чоноарынын мурунда илергейлээш.

Совет төдөөлөргө баштымы В. В. Гришин чыгып уткуп алышкын дээш, совет чүртка болгаш совет улуска найыралдын, хундуктекин чыгып өстери дээш чүртектин ханы-амдан өөрүп четтиришикнин ми-тингине бугу чымылганага илергей-лээш.

Капап ашкан. Далай ажил-агыын шалкын төмпөдөр-биле хөгжүп турар. Польшанын салып флотунун тоннажы 1 миллион тонна болуп турар. 1040 ортумак болгаш профес-сионал школаара, а ол ышкаш техникнаарда 300 муз кизи өөр-нин турар.

Ам Польшанын барынын талакы черлерини хоорайларында болгаш кезде суурларында эртин турар хай санын хуралдарга болгаш митингиде ажилчы чоноар Одер-Нейссе кызыгаар — тайбынын кызыгаару деп чугаалап турарлар. Польша улус-тун үчүн социалистик чүрттарын ажилчы чоноары болгаш чер бөмбү-рденин бугу деткилдеги кижилери шиптирлетип четкиш турар. Польша-нын барынын талакы черлерини шалкын болгаш бугу талакы хөг-жүдөзүнге ким-даа шалкыч чедир-ип шыдаас. Одер-Нейсседа кызы-гаар — бузуабас.

Туримен нефтичилерин хоорайы—Красноводскиде улуг тудуг илбарган. Чеди чыл дургунда хоорайны-лар барын бир чүс беиен муң дөрбөлин-метр чүрт-талга шөлүн алып. Тус черде рашуешчин деп дашты тудуг материалы кылдыр илбарбаа-биле ажыглап турар.

ӨЧÜК-ЧӨДРЭЭ ЧИДІГЛӨНМІШААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Доминикан Республикада болгаш Гантнин хар-рызааларында дүшүктүгү чорук-туш чидигленшикнин үргүчүлөви-шаш.

Америк телераф агентиледе-рини болгаш парламенттии коррес-понденттерини меделдедери-биле алырга, Доминикан Республика Гаитже чепсеткиг халдаашкын-ны бугауугуе турар.

Гантнде чүрттап турар америк хамаатлыларын «амы-тынын камгала-лары-биле» америк далай чаг-шерини «белед байдалга тургускан» дээрин «Дейли Ньюс» болгаш «Нью-Йорк миррор» солуннар чагырып турар.

Доминикан Республикада шери-к белекелдери үргүчүлөвишашан. Джамини деп кызыгаар райоңда муң ажы солдаттары, а ол ышкаш тан-кыларын, шериини аар техниканын болгаш самолёттарын чапынган. Олар халдап кирер дугайында дү-жаалды манап турар. Парашютта-ларын болгаш шери-агаар күште-рини кезектерин кызыгаарларже чоокушалаткан.

«Нью-Йорк таймс» солунун кор-респонденти Шульстин Доминикан Республикадан шындаптып турары чүл дээрге, шери талазы-биле «До-миникан Республиканын күжү дык» дээш ажаа болза-даа шери кү-жүн аңаа көрөгөдир чорук бодунуң сорулгазын ботландырында чедирип керип боор деп доминикан президент Хуан Бош бою идеген олтурар.

Америк парламенттии дындагыларын билдинип турары-биле алырга, Хуан Бош АКШ-тын башкарлыкчы бөлү-терини дегжимезинге даанып ту-рар. Ол улуг эвес республиканын качында, аш чоңу ханын дик-тарын ботуп ол откатар мазат чок дээринге Вашингтонун политикчи-лери Боштан биче эвес дүврөп ту-рарлар.

Гидраденит — «гидро» — шык, «адан» — бес деп ийн грек сестер-ден тургустунган, колдук бестери-нин иринелип ыжып келер азы-ры-дыр.

Гидраденитти бодурбас төлө-де, эът-кежин арыг-силег ап, ылангы колдуу дериничел кы-жилер колдуу үргүчү салмакты-дыг ийкеп камбаралыг спирт-биле чүп турары эргежок чүтү-лэ.

Баштайгы базымнар

Баянның баскыштарын бичи салаалар дидим баскылаарга, өткүт ыр чоорту дыңалып келди. Ынчалза-даа Николай Семенович Четвертаков өөреникчилик док-такташ:

— Бо нотаны ышм эвес ойнадың, Сааша! База катал ойна-диди.

Ыр база катал чагыланып эгелээн... Музыка шко-лазының өөреникчиси Сааша Минчмааның чаа ыры баянга ойнап өөренип олурары бо-дур...

Туранның музыка школазы аяктыңгала үш чыл болган. Малчынарның, ажилчынарның болгаш албан-хаакчыларның ирүслери хөгжүм иран чүдүлүге баштай-гы базымнарын кылып турарлар. Школа директору Н. С. Четвертаков болгаш башкылар коллективини кызыкмак-кай чоруу-биле кичээлдер эрттеринге таарымчалыг байдал мында тургустунган. Ынчангаш ирүслер школа-зынга мынак, аңаа чооорланары.

Эзулуг музыкант болурунга улуг чүткүл болгаш шы-даммаккай чорук негеттинер болбай. Бичи музыканты-лар, шына-ла кызыкмак өөренип турарлар. Баянистер боттарыны талантынын чоотка чаа «Искра», «Кызыл тараачын» колхозтарга бараалаткан.

— Витя Сегбе болгаш Юра Бичишжик бо чылын бири-ги клады доозарлар. Ынчалза-даа олар ам билдингир, тода, чараштыр ойнап билер апааран—деп, башкы эш Аракчаа мактады. Композитор Д. Кобелевскийниң «Ви-чи полька» болгаш М. Черемухинниң «Кожамыктарын» онык баянистер эки ойнап билдирер.

Ю. НЕКРАСОВ.

Бужар-чүдек лагерни хаар!

ГАВАНА. (СЭТА). Португалия кол-лонизаторлар Анголада болгаш порту-гал Гвинеяда национал-хосталагы-лыг шимчээшкенин өзүлөшин ара-да соксадыр дээш бар-ла ша-биле орадаштып турарлар. Бо африка чүрттарынын хосталагы дээш дем-селилерге удуу чаа-чаа дээрин үг-тедигдери олар үгтедип турар. Ан-голадан болгаш португалия Гвинея-ның национал-хосталагы шимчээш-кенин чүс ажыг киржикчилери португалия колонизаторлар тууну ал-гаш, африка дитип барын эрилди Иоган Думуч ортулуктарда Тарр-фар дээр албадал лагерине Сала-дарини фашисти чазаанын дула-зын бугаар чоотка чаа чоруткан. Ол дугайың «португалия патриоттарынын хунтаанын» Монтевидеода төдөө-лөкчери чугаалаан дээрин Пренса

Латина агентиледин корреспондент-ли дышчаткан.

«Узуткашкынын» ол бужар-чү-дек лагерине чаа-чаа шөлдөтө-лө-рини айымыл португалия политиктиг хоруугаттырганарын кырында дигеленинге делегейин хей-ни-тилияниг кичээлдин «португалия патриоттарынын хунтаанын» төлө-лөкчелерини меделделинде керти-лүртүп турар.

Уурадымышкынын телеграмма-ларын болгаш чагаларын португалия чазакка болгаш КНО-нун кижини эрелерини дугайында айтыргын талазы-биле комиссизыга чоруур. Таррафар дээр «бужар-чүдек ал-бадал лагерин» доп-доруан хаарын не-гээр деп, «португалия патриоттарынын хунтааны» кыйырып турар.

КУРҮНЕНИН КЫЗЫЛДА БАШКЫ ИНСТИТУДУНУН БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫ

Биология болгаш кезде ажил-агы үндөшинерини факультетиниң I-ги курузунга студентилер хүдээп алы-рын чарлап тур.

Өөренирини хуусаазы 6 чыл. Кирерини экзаменерин 1963 чылдың июнь 5-тен 15-ке чедир физикага, химияга, литератүрага (сочине-ни) дужаар.

Бо факультетке өөренир күзөлдиглер институттун рек-торунун адынын кырынга билдиринкинин моон ааган-да канырыдалар-биле кады кириер: аттестат азы орту-мак өөрөдилге дугайында диплом (боду-биле), автобио-графия, ажылдап турар черинден характеристика, күш-ажы дептериниң хондагы, чүрттап турар черинден шынылга, кадынын дугайында эмчи шыныылгазы, 4 фото-чүрук (3X4 см хемчээлдиг).

Институттун ректораты.

РЕСПУБЛИКАНЫН БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ

1963—1964 өөрөдилге чылында 5—10 класстарга өөри-никчилер хүдээп алырын чарлап тур.

Ортумак школаның хемчээли-биле билигн чедип алырын күзөөн, 16 хардан өрү назылыг хамаатлыларны бо школага хүдээп алыр, олар ажилдавышаан өөренир. Школага кирерин күзөөннёр билдиринкинин, били-ниниң дугайында документиниңн хондагыны база ачылдап турар черинден шыныылганы школа дирекция-зынын адресинче чоруур.

Билининиң дугайында документ чок таварылгада, школага кирерин күзөөннёр орус дылга болгаш мате-матикага билин хынааш, чогуур класзына кири санаар. Школага кирерин күзөөн, ыңчалза-даа билининиң ду-гайында документизи чок кижилер-биле бот-өөрөдилге-лик школага болгаш оок өөрөдилге консультация пунк-туларынга белекелет консультацияларын эрттирер. Школаның адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажын № 6, телефон 37-95.

Шалыпчы неделя чарлаттыңган

Апрель 15-тен май 15-ке чедир Кызылды чагаайжы-дарынын айын хооркүсүом чарлаан турган. Хоорайның ажылыч чоноары ол шиптирнн чүдүдүгүнүп хүдээп алы-ышаан, бо аразында арыг-шевер талазы-биле улуг ажылыч кылаан. Хоорайның кудумчулары, сад, эсер-килери, үлетпүр-будурулге, албан-организация база өөрөдилге черлериниң девискээрлери, чүрттакчыларның херимнериниң ишти боктан колдунда арыглаттыңган.

Ындык болза-даа хоорай чагаайжыдылыгынын кол айтыры болуп ыш, чадан үнүш, якык-буру сисен, чек-чек олуртулганы ам-даа калбаа-биле чоруттунмайн ту-рарын бугурулгелериниң, албан-организацияларның идүртүкчуларының май 6-да болуп эртен хуралы дөм-дөглээн. Бо чөтпес чорукту чайладыр сорулга-биле хоорай-нын ногаанчыдарының шалыпчы неделязын чарлаан дугайында хооркүсүомнуң шиптирнн хуралдың кир-жикчилери бугуру-биле чүдүдүгүнүп хүдээп алган. Ол шиптирнн дугаар хоорайның кудумчуларында, бугу-рулге, албан-организацияларның девискээрлерине ыштар, чадан үнүштер, сисеннер, чекеттер тарып олур-тур ажылды май 12-ге чедир бугуруу доозар сорулга Кы-зылдың бугу чононун мурунда салдыңган. Бо хүннөр иштинде бугу ажылыч чоноары өөрөдилге хүн бугу органи-застан тургаш, ыш тарылгазының талазы-биле планын бугуруу-биле күөсөдир журулуг.

Унүштерни тарып олуртурунун шынарын бедидер, оларга чагаай көрүүнү, эки сүгарылаңы хандырар та-лазы-биле хемчеглерни хуралга база чугаалашкан. Чаа-гайжыдылыганын чорудулгазын парлага дамчыштыр үр-гүчү чырыдып, бо улуг ажылдың түнөлин май 20 үз-үнде чугаалажып, эки ачылдаан коллективтерни бол-гаш туз-туз хамааттыларын шаңгал-мактада кирирени, а ол ышкаш чагаайжыдылыганын планын кууөсетпээн буду-рулге, албан-организацияларның идүртүкчуларының чөтпес ажылын дөмдөглээр апаарын хурал шиптир-лээн.

Кызылчылар, төрөэн хоорайны чагаайжыдарының шалыпчы неделязынга калбаа-биле киржилдиңир!

Хоочун тыва тоолчуларның бирээзи

Улустун аас чогаалдарын бичизинден тура сонуургап, хайну шинжээди алгаш, ханы ынакшыл-биле чугаалап чорууларың бир-ээзинге Чечен-Хемчин районун «Чыраа-Бажы» совхозтун ашылчы-ны Х. Д. Сүмбүү хамаарып.

Тоолчу-биле 1954 чылда танышкан мен. Ынчангы «Коммуни-зм-че орун» колхозна келгеш, аас чогаалын эки билер кижиликтерни айты-рынга, кымын-даа мурунда олар эш Сүмбүүнү азам. Ол-ла хүн ош-биле учураштымыс. Эрин салын ийн чара зарилдор чоруй үндүрген, каттыра арак чугаалаарга, дийтери агарып иөстүгүлээр, элээн улгады берген, ол хирезинде нэрдиртериниң чайнаан шырайы-дан-на шоваазы илден кимн болду. Ынчан «Кезер тоомузуңун» бир бөлүүн кезжени дургу дык солун ыткан. Он бээр-ле чечен тоол-чунун аас чогаалы чыып бижир анылга киришилген хайгаарып, ош-биле харылашып келген бис.

Хомушну Данзынмаевич чононун угаан-бодалынын эртинези — аас чогаалын чыып бижир чугула амылгид илдепелгит кирип, эвээш эвес тоолдары саптып бижээш, эртем-шимчилел институтуңга ду-мааган. Оларның иштинде «Алдын кушак» деп тоол тыва, орус дылдарга парлаттыңган.

Х. Сүмбүү аас чогаалдарын күлге боду чыып турар эвес, а хар-ын бо амылга өсне штерниң сонуургалын хайныктырып, кириш-тирп турар. Ош түнөлинде Чыраа-Бажының чүрттакчылары Д. Маадыр-оол, М. Агылдыр ышаш тоолчулар улустун тоолдарын, ырларын, төөгү чугааларын, үлегер домантарын бот-идеппей-биле дыкка хейну бижээш.

Хомушну Данзынмаевич даайы Мен-Шыдакны, Донган Вшкү-саар ышаш хоочун тоолчулардан хой-хой тоолдарын дыкнаан бол-гаш илдин чок ыдар кылдыр өөренип алган. Аас чогаалын чыып бижир амылга илдепелгит киришилген дээш, 1962 чылдың ок-тябрьда болуп эртен тоолчуларын ийги республика конференция-зының киришкени Х. Сүмбүүнү Тыва АССР-ниң Культура мини-стервозу Хундүлөп бижик-биле шаңнаан.

Сүмбүүнүн аас чогаалын чыып амылды үнөлөп турары таварыл-га эвес, чүге дээрле ол партия, совет, хей-ниги амылдага илдеп-нейгит кирип келген. Чононун тоолдарын, ырларын, төөгү чугаа-ларын бижирн — хей-ниги чугула амыл болур. Суму даргазы, ил-чөтүң ревизия комиссиязының база өрке удуу бөлүктүн даргазы, ачыныр инспектор, улуску дружинанын хемжигүнү — чечен тоолчу Хомушну Сүмбүүнүн кылып келгени болгаш күөсөдип турары хү-дээлелериниң көзи-чамдын санаарга мындыг. Х. Сүмбүү боттуг амыл-хөтөтөр-биле коммунизм тургузушкунунга бодунуң үлүгүн кирип, чаңгыс чер чүрттуларынга эки үлегерни нөргүзүп турар.

Аныг уеде Хомушну Данзынмаевич өсне амылдардан аңгыда, аас чогаалдарын чыып бижирин улам күштелдирип, улустун үле-гер домантарын муңдан эвээш эвести бижир деп сорулганы салып, ону күөсөдир дээш ачылдап кирипкен. Чечен тоолчу ам 60 харлаан, ону таварыштыр биеги хевээр серген, сорук кирип амылдаарын, кадын-чагай болурун база бугу соругдаларынын бугу чөгүруун күзөп тур бис.

А. НАЛАН.

Республикага АГААР-ВОЙДУСТУН байдалы

Бүгүн республикага шуужуп ту-рар булуттарын хүн болур. Рес-публикага чамдык черлерге чаашиң болур. Кызылга чаашын шоолуг эвес. Хат өй-тавында, чоорту дың-зыр, сонгу-барымы чүк угла-

нымышкыныг. Агаарнын температу-разы: республикага — 15—20, а Кызылга — 18—20 градус чылыг.

Редатор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

«Кинотеатрларга»

БӨГҮН
«НАЙЫРАЛ»: «Кежээ чок хүн» 10, 2, 2, 4, 6, 8, кежээниң 10 шактарда.
«ВОСТОК»: «Ночубей» 11.15, 3.15, 9.15, «Надыр дагымыштар» 5.15, 7.15 шактарда.
«БАА-ХЕМ»: «Андриашаның аас-немини» (делегет экраннын) 11.15, 1.15, «Чигир үндүрер кулузун ортулуунга өлүм» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.
«ЕНИСЕИ»: «Черни куулар» (делегет экраннын) 10, «Буруулаар барымдаазы чөтпес болганда агарткан» 2.30, 4.30, 6.30, «Дурьлар ужул чорлар» 8.30 шактарда.
«ЧАПЫ КИНОТЕАТРА»: «Армагедон» 5, 7, 9 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫН АДРЕЗИ: Кызыл, Шеткин-Козаченко кудумчузу бажын № 3. ТЕЛЕФОНЫ: редакторунун оралакчызынын 35-24, пропаганда кызматынын 23—54, харысалгалыг секретарынын болгаш харысалгалыг дежурынын 23-35, кезде ажил-агы кызматынын 25-38, партия амыралыг кызматынын 37-13, шипка информации кызматынын 20-60, чагаа болгаш совет туугузуг кызматынын 21-27, үлетпүр болгаш транспорт база культура амыралыг кызматынын 22-64, бухгалтериянын 31-75, корректорларын 21-47. Солун келбей барганда 32-75 телефонго доогар.